

Rūta BUIVYDIENĖ

Vilniaus universitetas

LIE. *apgėlai*, *āpgėlės*, *apgėlos* IR KT.

Straipsnyje „Žodyno talkininkų reikalų“ („Lietuva“, 1924, Nr. 8) Kazimieras Būga rašė: „Gavęs progos, noriu dar paklausti, kame Lietuvoj pažįstami, sakomi šie žodžiai: 1. *angu*, 2. *angus*, 3. *anka*, 4. *ankalnė*, *-is*, 5. *ankštuonis*, 6. *apgėlai*. Man jų nei kirtis, nei reikšmė kaip reikiant nežinomi. Gal kas teiktųsi pranešti.“ (Būga RR III 490). Kas gi tie Būgai rūpestį kėlusieji *apgėlai*?

DŽ⁴ 21 duomenimis, daugiskaitinis 3^b kirčiuotės daiktavardis *apgėlai* reiškia ‘pagimdžiusios vaiką moters lankymą; ta proga duodamas dovanas’: *Nuėjo pas seserį apgėlais. Atėjo į āpgėlus. Reikia nešti apgėlų*. Ten pat pateikiamas ir veiksmazodis *apgėlėti*, *-ja*, *-jo* ‘aplankyti pagimdžiusią moterį; ta proga nunešti dovanų’. Daugiau informacijos randame LKŽ I² 194: *apgėlai* sm.pl. (3^b) ‘motinos lankymas po mažo ir ta proga duodamos dovanos ar kartais keliamas pokylis’: *Žmona nuėjo pas seserį apgėlais su pyragais* (Molėtai). *Reiks eiti pas marčią apgėlais, sakė sūnaus susilauksi* (Ignalina). *Atnešė iš apgėlų pyrago* (Kriaunos, Rokiškio r.). *Imkis apgėlų – sūrio, varškės, pyrago – ir eik ligonies aplankyti: ji šiųnakt gimdė* (Svėdasai, Anykščių r.). *Atėjo apgėluōs kaip svočia* (Anykščiai). LKŽ duomenimis, šis žodis taip pat užrašytas iš Dusetų (Zarasų r.), Kuktiškių (Utenos r.), Linkmenų (Ignalinos r.); rašytiniai jo šaltiniai – XVIII a. pirmosios pusės rankraštinis Jokūbo Brodovskio žodynas „Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum“, taip pat – K. G. Milkaus „Littauisch-deutsches Wörterbuch“ (Karaliaučius, 1800) ir F. Kuršaičio „Littauisch-deutsches Wörterbuch“ (Halė, 1883). Be *apgėlų*, LKŽ dar pateikia du sinoniminius tos pačios šaknies daiktavardžius: iš A. Juškos žodyno pažįstamą *apgėlos* (plg. *Podė su viešnėmis apgėlas geria* J.) ir iš Alantos (Molėtų r.) užrašytą *āpgėlės* sf. pl. (3^b), plg.: *Buvom nuėję apgėlēm* (LKŽ I² 194). Kaip ir DŽ⁴, LKŽ pateikiamas ir tranzityvinis veiksmazodis *apgėlėti*, *-ėja*, *-ėjo* ‘lankyti moterį po mažo, nešti dovaną’: *Aš čia kūmą apgėlėjau, tai sau truputį ir pasilinksminau* (Anykščiai; dar užrašytas iš Dusetų). Rašytiniai šio veiksmazodžio šaltiniai – buvusio Karaliaučiaus archyvo rankraštinis XVII a. žodynas „Clavis Germanico-Lithvana“ (C II 193), minėtieji K. G. Milkaus ir F. Kuršaičio žodynai (žr. LKŽ I² 194). Ten pat randame ir būdvardį *apgėlinis*, *-ė* ‘skirtas apgėlams’, plg. *apgėlinis pyragas* (Linkmenys). Tai – akivaizdus priesagos *-inis* vedinys iš daiktavardžio *apgėlai* (pažįstamo ir tuose pačiuose Linkmenyse). Štai ir viskas, kas apie *āpgėlus* ir kt. žinoma iš šiuolaikinių leksikografi-

nių (ir apskritai lingvistinių) šaltinių. Jokių šio žodžio kilmės bei darybos aiškinimų nepavyko aptikti – nei etimologų, nei darybos specialistų, nei senųjų raštų ar tarmių tyrėjų darbuose. O juk dabartinės kalbos vartotojo akimis šis žodis jau neatrodo visai „skaidrus“. Tai gerai matyti kad ir iš etnografinės A. Vyšniauskaitės žodžių: „Jeigu radynų¹ ir palankynų² terminų kilmė nekelia abejonių, tai žodžio apgelai³ prasmė šiandien nebeaiški“⁴. Ties šiuo klausimu – *apgėlū* ir jo variantų kilmės aiškinimu – ir pamėginsime kiek vėliau susitelkti. Bet pirmiausia – dar šiek tiek etnografinės ir istorinės informacijos, papildančios LKŽ atspindimą vaizdą. Pasak istorikų bei etnografų, apgėlai, kitaip – palankynos, patekylai, radynos, – ritualinis pagimdžiusios moters lankymas su dovanomis jai ir naujagimiui; lietuvių paprotys aplankyti gimdyvę ir parodyti naujagimį ne šeimos nariams. Toks paprotys, savo užuomazga siekiantis pirmąsias bendruomenės laikus, žinomas ne tik lietuviams, bet ir gretimoms tautoms. XVII a. šį paprotį mini Mažosios Lietuvos kultūros tyrėjas Teodoras Lepneris (1633–1691) ir istorikas bei etnografas Motiejus Pretorijus (1635–1707)⁵. Daugiausia apie valstiečių apgėlus žinoma iš XIX a. ir XX a. 1-osios pusės. Pasak A. Vyšniauskaitės, Anykščių, Molėtų, Ignalinos, Rokiškio, Utenos apylinkėse šis paprotys dažniausiai vadintas *apgėlais*, Švenčionių – *patekylais*, Biržų, Pasvalio – *radynomis*, didesnėje Dzūkijos dalyje – *palankynomis*⁶. Naujagimio tėvas, nešdamasis duonos, druskos ir degtinės, eidavo pas kaimynus pranešti, kad gimė kūdikis, ir pakviesdavo aplankyti gimdyvės. Be kūdikio tėvo, apeigose dažniausiai dalyvaudavo ištekėjusios moterys. Ateidamos pas gimdyvę, jos atsinešdavo kiaušinienes, sūrio, pyrago, Dzūkijoje – ir blynų. Be maisto produktų, dovanodavo juostą kūdikiui vystyti, plonos drobės vystyklams, kepurėlę. Gausiau dovanota lankant jaunamartę. Tikėta, kad, lankant kūdikį tuščiomis, kenkiama jo laimei. Viešniais kūdikio tėvas vaišindavo gėrimu. Rytų ir pietryčių Lietuvoje šis paprotys išliko iki XX a. vidurio. Kaimynių ir giminaičių lankymas reiškęs moters (po gimdymo) įvedimą į moterų bendriją (iš kurios nėštumo metu ji buvo tarsi išskirta). Apgėlų tradicijų liekanų esama ir dabar⁷.

¹ *Radynos* – *apgėlū* sinonimas. Kilmė aptariama straipsnio pabaigoje.

² *Palankynos* – *apgėlū* sinonimas. Darybos aiškinimą žr. str. pabaigoje.

³ A. Vyšniauskaitė vartoja formą su *e*: *apgelai*. Dėl tokios formos žr. toliau.

⁴ A. Vyšniauskaitė, Šeimos buitis ir papročiai, – Lietuvių etnografijos bruožai (red. A. Vyšniauskaitė), Vilnius, 1964, 466.

⁵ T. Lepner, Der Preusche Littauer, Danzig, 1774, 33 (veikalas parašytas 1690m.); M. Pretorius, Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne, Berlin, 1871, 94–96 (veikalas parašytas 1698 ar XVIII a. pradžioje).

⁶ Visuotinė lietuvių enciklopedija (toliau – VLE), I, Vilnius, 2001, 643.

⁷ Etnografinė ir istorinė informacija iš: Lietuvių etnografijos bruožai (red. A. Vyšniauskaitė), Vilnius, 1964, 465–475; P. Dundulienė, Lietuvių etnografija, Vilnius, 1982, 250; VLE I 642 t.

Tiek patį žodį *apgėlai*, tiek išsamų specifinio ritualo aprašymą randame J. Brodovskio žodyne: *Pathen Pfenig*⁸ *Pūt=Pinigai, Kluperas*⁹, *Apğėlai* (B 967). Toliau eina to papročio vokiškas aprašymas, J. Lebedžio tiksliai išverstas taip:

Kadaiše senieji lietuviai turėjo paprotį, naujagimiui sulaukus kelių savaičių, ruošti vaises, į kurias jie jokio vyro nekviesdavo, o kviesdavo tik vieną moteriškę būti kūma. Ši moteriškė turėjo nukirpti vaikui galvą, laikydama ant dubens [?] ar puodo, pilno gėralo, pridengto ašutine skepeta, arba, kaip jie vadina, nuometu, ir pagal išgales įmesti ten pinigų. Tuos pinigus jie vadina apğėlais [vok.: „Und dieses Geld nennten Sie *Apğėlai*]. Paskui jie ištraukdavo nuometą iš gėralo, ir, jį išspaudus ar išgrėžus, naujoji kūma su kūdikio motina išgerdavo gėralą. Toks vaikas, kaip lietuviai tikėdavę, turėjęs būti apsaugotas ateityje nuo gaisro ir potvynio ir turėjęs gauti gerus plaukus. Nukirptus plaukus jie užkasdavo po apynių virpčiu, taip linkėdami ir sakydami: „Lygiai kaip ap[v]yniai ant smaigų vyniojasi, taip toksai kūdikis iš visų vargų išsivynioj[a]“ arba „Lygiai kaip ap[v]yniai riečias [?], taip ir plaukai tokio kūdikio riečias ir traišūs¹⁰ stoj[a]“, t. y. kaip apynys apie savo virptį vyniojas, taip toks vaikas iš visų pavojų išsivynioja, arba kaip apynys į aukštį riečiasi, taip raitosi ir auga tokio vaiko plaukai. Tokia kūmystė ir nusakoma žodžiu *apğėlėti*¹¹.

J. Brodovskio žodyną kaip žodžio *apğėlai* ir paties papročio aprašymo šaltinį mini tiek etnografai¹², tiek LKŽ. Bet esama ir ankstesnių leksikografinių šio žodžio šaltinių. Vienas iš jų – XVII a. vidurio rankraštinis anoniminis žodynas „Lexicon Lithuanicum“: *Paten pfennig Apğelai* (Lex 67)¹³. O Frydrichui Pretorijui Vyresniajam (1624–1695) priskiriamame rankraštiniame XVII a. paskutinio ketvirčio vokiečių-lietuvių kalbų žodyne „Clavis Germanico-Lithvana“ randame ne tik veiksmažodį *apğėlėti*, nurodytą LKŽ I² 194, bet ir daiktavardį *apğėlai*, plg. *Paten=Pfennig. Apğelai, lū*. M. (C II 192–193). Greta pateikiamas ir labai artimas J. Brodovskio aprašytajam apğėlų papročio nupasakojimas, vietomis visiškai sutampantis su J. Brodovskio tekstu, su lygiai tomis pat ritualinėmis lietuviškomis frazėmis apie apynius. Teksto gale minimas ir „tokiai kūmystei“ nusakyti vartotas veiksmažodis *apğėlėti* (C II 193)¹⁴. Pažymėtina, kad J. Brodovskis, aprašydamas minėtąjį ritualą, sako k a d a i s e jį buvus, tad turimi galvoje ne jo amžininkų, o senesni laikai¹⁵. Kad ir kaip ten būtų,

⁸ Vokiškas žodžių junginys *Paten Pfenig*, pažodžiui išvertus, reiškia ‘podės (kūmos, krikštamotės) pinigėlius’, kitaip sakant, ‘dovana motinai po mažo’.

⁹ *Kluperas, kliuperis* (iš vok. dial. *kluper*) – ‘dovana, kyšis’ (plg. LKŽ VI 178, 127).

¹⁰ *traišūs* – ‘vešlūs’.

¹¹ J. L e b e d y s, *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII-XVIII a.*, Vilnius, 1956, 495 t. Ten pat (494 t.) pateiktas iššifruotas J. Brodovskio rankraščio vokiškas tekstas.

¹² Plg. *Lietuvių etnografijos bruožai* (red. A. Vyšniauskaitė), Vilnius, 1964, 466 t.; taip pat plg. VLE I 642 t.

¹³ Žr. dabartinį šio žodyno leidimą: *Lexicon Lithuanicum: Rankraštinis XVII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynas* (įvadą, žodyno transliteraciją ir žodžių rodyklę parengė V. Drotvinas), Vilnius, 1987, 292 ir (rodyklėje) 485 (*apğėlai* ‘dovana motinai po mažo’).

¹⁴ Žr. dabartinį šio rankraštinio žodyno leidimą: *Clavis Germanico-Lithvana: Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių-lietuvių kalbų žodynas*, III, M–S (spaudai parengė V. Drotvinas), Vilnius, 1997, 199 t.

¹⁵ Plg. A. V y š n i a u s k a i t ė, *Op. cit.*, 467.

ritualinis naujagimio plaukų apkirpimas, minimas „Clavis Germanico-Lithvana“ autoriaus ir J. Brodovskio, galėjo būti vienas iš gimdyvės aplankymo bei apdovanojimo papročio regioninių variantų. Apibendrinus visus, tiek iš LKŽ iliustracinių pavyzdžių, tiek iš senųjų leksikografijos šaltinių bei etnografų liudijimų ryškėjančius etnografinius duomenis bei atsiribojus nuo detalių, galima būtų išskirti keletą svarbiausių, visiems šaltiniams bendrų papročio turinį apibrėžiančių momentų: 1. ritualinį pagimdžiusios moters ir naujagimio aplankymą; 2. ta proga rengiamas vaišės; 3. ta proga gimdyvei ir naujagimiui atnešamas dovanas (pinigus ar kitokias gėrybes). Visa tai – tarytum sėkmingai pasibaigusio gimdymo, po kurio naujagimis išvysta dienos šviesą, savitos „pabaigtuvės“. S. Daukantas rašė: „Trumpai sakant, kožną ilgą ir sunkų darbą nubengusys linksminos taip, kaip kad linų apminas neseniai dar tebgėrė“ (plg. LKŽ I² 251, s.v. *āpminos* ‘mynės pabaigtuvės’). Gimdymas – irgi sunkus bei rimtas darbas, kurio pabaigą dera „pažymėti“. Plg.: *Podė su viešnėmis apgėlas geria* J. (LKŽ I² 194).

Štai čia jau ir galime pereiti prie žodžių *apgėlai*, *āpgėlės*, *apgėlos* ‘motinos lankymas po mažo ir ta proga duodamos dovanos bei keliamos vaišės’ kilmės aiškinimo. Manytume, kad visi šie daiktavardžiai žymi ritualines gimdymo proceso, t. y. gimdymo skausmų (*gėlos*) „pabaigtuves“ ir yra skirtingų galūnių vediniai iš priešdėlinio veiksmazodžio *apgėlti* (*āpgelia*, *apgėlė*). Veiksmazodis *gėlti* (*gėlia*, *gėlė*) kaip *skaudėti* sinonimas dabar dažniau pasakomas apie danties ar sąnarių skausmus, bet vartojamas ir plačiau, plg.: *Kitam vidurius gėlė* rš. (LKŽ III 221 s. v. *gėlti*); *Smarkiai gėlai numaldyti kartais reikia ir morfijaus švirkšto* P. Aviž. (LKŽ III 209 s. v. *gėla*); *Gėlimas vidurių* SD 68 (LKŽ III 217 s. v. *gėlimas*). Tad gimdymo siejimas su *gėla*, *gėlimu* bei ritualines gimdymo pabaigtuves žymintiems daiktavardžiams *apgėlai*, *āpgėlės*, *apgėlos* priskiriama darybos motyvacija neturėtų labai stebinti. Tokių šių žodžių kilmės aiškinimą paremia ir kitą priešdėlį turintis daiktavardis *ātgėlos* sf. pl. (3^b) ‘keleto dienų poilsis po gimdymo’: *Jūs marti dar atgėlōm guli?* (Tauragnai). *Ātgėlos atgėlōm nelygu: kita ir trijų dienų neguli, o kitai ir devynių maža* (Tauragnai) LKŽ I² 375. Akivaizdu, kad šio daiktavardžio daryba (galūnės vedinys iš priešdėlinio veiksmazodžio) yra analogiška vedinių *apgėlos*, *āpgėlės* darybai, tik *ātgėlos* su galūne *-os* pasidarytas iš veiksmazodžio, turinčio kitą priešdėlį: *atgėlti* (*atgėlė*). (*Apgėlos* pasidarytas su ta pačia galūne, kaip ir *ātgėlos*, skiriasi tik kirtis. *Āpgėlės* ir *ātgėlos*, sutampantys kirčio požiūriu, skiriasi tuo, kad *āpgėlės* iš *apgėlti* (*apgėlė*) pasidarytos su galūne *-ės*). *Apgėlai*, *āpgėlės* ir *apgėlos* tiek darybos būdo, tiek darybos reikšmės požiūriu yra gana tipiški, lietuvių kalbos žodžių darybos dėsningumus atliepiantys dariniai. Tai daugiskaitiniai daiktavardžiai, o tokie daiktavardžiai, kaip žinome, neretai reiškia ir apeigas, susijusias su tam tikrais žmonių papročiais ir tradicijomis (plg. LKG I 176). Iš veiksmazodžių padaryti tokie švenčių ir apeigų pavadinimai

savo darybos reikšme labai artimi veiksmožodžių abstraktams, tačiau nuo pastarųjų skiriasi tuo, kad jais pasakomas ne tiek pats veiksmas, kiek su juo susijęs ritualas, ritualinės vaišės ar pan. (LKG I 421). Apeigų pavadinimus iš priešdėlinių veiksmožodžių dažniausiai tarmėse daromasi tiek su galūne *-ai*, tiek su *-os*, tiek su *-ės* (LKG I 423). Antai galūnės *-ai* vediniui iš *apgėlti* (*apgėlė*) – daiktavardžiui *apgėlai* – darybiškai analogiški apeigų pavadinimai *apžvalgai*, *apžvėlgai* (: *apžvelgti*, *apžvelgė*) ‘apžiūrėjimas jaunikio turto’ (LKŽ I² 287); *apsėdai* (: *apsėsti*, *apsėdo*) 1. ‘budėjimas prie numirėlio, budynė’ (plg. *Kai aš numirsiu, ateik nors apsėduōs* (Suvainiškis, Rokiškio r.); 2. ‘toks paprotys, kada atėjusį pirštis jaunikį mergaitė su savo artimiausia drauge vaišina apsėdusios iš abiejų šonų’ (LKŽ I² 257–258). Dar plg. darybos reikšme abstraktams artimesnį *aplankai* ‘aplankymas, apsilankymas’: *Ant aplankū buvo parvažiavus* (Skaisgirys). *Ponia su savo vyru kasdien [...] ruošdavosi pirmaisiais aplankais prie kaimynų* LzP (LKŽ I² 242). Kaip ir *apgėlai*, reiškiantys ne tik ‘ritualines gimdymo pabaigtuves (gimdyvės ir naujagimio aplankymą bei ta proga rengiamas vaišės)’, bet ir ‘dovanas motinai bei naujagimiui’, konkretesnę – ‘aukos, dovanos’ – reikšmę kartais įgyja ir kiti panašaus tipo galūnės *-ai* vediniai iš priešdėlinių veiksmožodžių, plg. *apžadai*, *apžadai* 1. ‘pasižadėjimas ką padaryti, įžadas’ (plg. *Ir apžadus padarė, ka tik pasveiktų* Gs.), 2. ‘apsižadėjimo auka’: *Duodu apžadus, t. y. karoliūs, pinigūs, kad išgyčiau* J (LKŽ I² 284). Iš galūnės *-ai* vedinių, padarytų iš veiksmožodžių, turinčių kitą priešdėlį, žodžiui *apgėlai* darybiškai analogiški yra: *atlankai* 1. ‘atlankymas jaunosios tėvų po vestuvių; atgrąžtai, atameilės’ (LKŽ I² 393) (: *atlankyti*, *atlañkė*); *atminai* ‘pamaldos už mirusius’ (LKŽ I² 404) (: *atmiñti*, *atminė*); *atmaldai* 1. ‘pokylis, į kurį važiuoja tėvai jaunosios maldyti’, 2. ‘jaunųjų apsilankymas už savaitės po vestuvių pas jaunosios tėvus; sugrąžtai’ (LKŽ I² 400) (: *atmaldyti*, *atmalđė*); *atklausai* ‘atsiklausimas dėl sutikimo priimti piršlius’, plg. *Jis nuvažiuos pas ją atklausaīs* (Tauragnai) LKŽ I² 386 (: *atkláusti*, *atkláusė*); *atgrąžai* 1. ‘už savaitės po vestuvių jaunavedžių apsilankymas pas jaunosios tėvus’, 2. ‘gedulingi pietūs (sugrįžimas palaidojus į velionio namus)’ LKŽ I² 376 (: *atgrįžti*, *atgrįžo*); *atlaidai* 1. ‘bažnytinė šventė (dažnai kartu ir prekymetis)’, 2. ‘sugrąžtai’ (LKŽ I² 390) (: *atlėisti*, *atlėido*) ir kt.

Galūnės *-os* vediniui *apgėlos* darybos analogijų – ir labai charakteringų – taip pat esama. Pirmiausia tai apskritai ‘pabaigtuves, nuobaigas’ žymintis veiksmožodinis daiktavardis *apbangos* (: *apbeñgti*, *apbengė* ‘pabaigti, pabaigė’), plg.: *Ši vakarą bus apbangos* [=pabaigtuvių šventė] LKŽ I² 186. Taip pat plg. konkretesnę reikšmę turinčius daiktavardžius *apkulos* ‘kūlės pabaigtuvės’ (: *apkūlti*, *apkūlė*): *Apkulas, arba gaubjavę [...], taip pat gėrė, javus kulti nubengusys* S. Dauk (LKŽ I² 240); *apminos* ‘mynės pabaigtuvės’: *Trumpai sakant, koñną ilgą ir sunkų darbą nubengusys linksminos taip, kaip kad linų apminas neseniai dar tebgėrė* S. Dauk (LKŽ I² 251). Čia

tiesiog prašyte prašosi vėl pacituojamas ir Juškos žodyno sakiny *Podė su viešnėmis apgėlas geria* (LKŽ I² 194): loginė-semantinė, darybos ir vartosenos analogija tarp *apgėlos* ir *āpkulos, āpminos* akivaizdi! (Beje, įdomu, kad pagal veiksmažodinės kilmės daiktavardžių *āpkulos, āpminos, āpbangos* analogiją kartais ‘pabaigtuves’ žyminčių žodžių pasidaroma net iš daiktavardžių, plg. *āpjavės, āpjavos* ‘javų valymo pabaigtuvės’ LKŽ I² 234).

Daiktavardžiui *āpgėlės* – galūnės -ės vediniui iš veiksmažodžio *apgėlti (apgėlė)* – darybos afikso požiūriu analogiški galėtų būti deverbaliniai daiktavardžiai *įkurės* ‘įkurtuvės’ (: *įkūrti, įkuria, įkūrė*) ir *vaišės, viešės* (pastarieji pasidaryti iš nepriešdėlinio veiksmažodžio *viešėti (vieši, viešėjo)*).

Tad matome, kad dariniai *apgėlai, āpgėlės, apgėlos* darybos požiūriu akivaizdžiai prisišlieja prie ritualinės pabaigtuves žyminčių veiksmažodinių daiktavardžių *āpbangos, āpkulos, āpminos*; visi šie žodžiai – galūnių vediniai iš veiksmažodžių, turinčių priešdėlį *ap-*; priešdėlis čia turi ‘veiksmo galo, pabaigos’ reikšmę. Beje, kad tarp galūnių vedinių su priešdėliu *ap-* visai įprasti tos pačios reikšmės morfologiniai (skirtingų galūnių) variantai, matyti kad ir iš *aplankai* greta *āplankos* ‘aplankymas’ (LKŽ I² 242 ir 243), plg. *apgėlai, āpgėlės* ir *apgėlos*. Kaip minėta, *apgėlai* ir kt., be ‘ritualinių gimdymo pabaigtuvių ir ta proga rengiamų vaišių’, reiškė ir gimdyvei bei naujagimiui dovanojamas dovanas – pinigėlius (pagal C ir B liudijimus) ar kitokias gėrybes. Šitoks reikšmės sukonkretėjimas panašaus tipo darinių kontekste taip pat visai dėsningas, plg. *apžadaĩ* 1. ‘pasižadėjimas ką daryti, įžadas’ → 2. ‘apsižadėjimo auka’ (LKŽ I² 284); *ātsėjos* 1. antras sėjimas’ → 2. ‘rudeni per rugių sėjimą aukojama duona’: *Ātsėjas neški į bažnyčią, t. y. kepalą duonos ir pyrago rudeni, atsėjant rugius* (LKŽ I² 422).

Prie argumentų, paremiančių siūlomąją žodžių *apgėlai, āpgėlės* ir *apgėlos* kilmės versiją (iš veiksmažodžio *apgėlti, apgėlė*), galima būtų pridurti ir daugiskaitinį daiktavardį *pagėlai* (3^b) 1. ‘drėgnas, šaltas žvarbus oras (paprastai rudeni ar į pavasari)’: *Šalčio nėra, ale pagėlai – taip rankas ir gelia* (Dusetos); 2. ‘pašalimas’: *Kur tu matęs: pagėlai, e anas iš pirties basas eina* (Sudeikiai, Utenos r.) LKŽ IX 80. Kaip žinoma, veiksmažodis *gėlti (gėlia, gėlė)*, be reikšmių ‘geluonį leisti, kąsti, kirsti, žeisti’ bei ‘skaudėti, sopėti’, turi ir reikšmę ‘šalti’, plg. *Rudeni kiek pašalo ir taip gelia, kad jau žiemiškai reik rengtis* LKŽ III 221. Šių reikšmių sąsaja nekelia abejonių. Tad *apgėlai* ir *pagėlai* – bendrašakniai, darybiškai panašūs daiktavardžiai, pasidaryti su tuo pačiu darybos afiksu (galūne -ai), tik jų pamatu einantys priešdėliniai veiksmažodžiai – *apgėlti (apgėlė)* ir *pagėlti (pagėlė)* – remiasi skirtingomis to paties daugiareikšmio veiksmažodžio *gėlti* reikšmėmis: ‘skaudėti’ ir ‘(iki skausmo) šalti’. Kad tos reikšmės labai susijusios, rodo ir giminiškas *pagėlams* darinys – galūnės -a vedinys iš priešdėlinio veiksmažodžio – daiktavardis *pagelà, pagelà*. Jis gali reikšti 1. ‘drėgną, šaltą, žvarbų orą’, 2. ‘šalną, pašalimą’ ir 3. ‘gėlimą, gėlą, skaudėjimą’, plg.: *Pagėla kojoms*

užėjo, stovint vandeny žiemos čėse J. Į koją įsimetė pagela: gelia ir gelia po truputį (Lukšiai, Šakių r.) LKŽ IX 79–80. Beje, *pagėlams* giminiški tos pačios reikšmės dariniai, tokie kaip *pāgelas*, *pagelà* (šalia *pagèlà*), *pagelė* (greta *pagèlė*), *pageluō* (greta *pagèluō*) (LKŽ IX 79–81), lyg ir rodytų, kad, darantis galūnių vedinius iš priešdėlinio veiksmazodžio *pagėlti* (*pàgelia*, *pagèlė*), galimi daiktavardžių šaknies variantai tiek su *e*, tiek su *é*. Tad gal ir šalia analogiško *pagėlams* darinio *apgėlai* tarmėse kur ne kur galėjo pasitaikyti ir šaknies variantų su *-e-* – *apgelai*?¹⁶ Senųjų leksikografijos šaltinių duomenys šiuo požiūriu gana prieštaringi. „Lexicon Lithuanicum“ (XVII a.) čia pasitarnauti negali, nes šiame rankraštiniame žodyne, kuriame, kaip minėta, užfiksuota lytis *Apgelai* (Lex 67), grafema *é* nevartojama: balsis /è/ žymimas raide *e*. J. Brodovskis savajame žodyne (XVIII a.) šį žodį nuosekliai rašo su *é*: *Apgelai* (plg. B 967). O C pateikiama forma su *e* – *Apgelai* (C II 192 t.) – gal ir galėtų nebūti vien rašybos dalykas? Bet visiškai tiksliai pasakyti sunku, nes šio žodyno autorius, šiaipjau /è/ linkęs gana nuosekliai žymėti (plg. Įskalbėti. Įskalbu, bėjau, bėju C I 212; Paweldėjimas, ô C I 309; Nuėstas, ô. M. C I 14), kartais ima ir nededa taškėlio (ar „stogelio“) ten, kur akivaizdžiai yra garsas /è/, plg.: Źuru, rejau [=žiūrėjau], réfu, rėti (C I 212).

Veiksmazodis *apgėlėti*, *-ėja*, *-ėjo* (DŽ⁴ 21, LKŽ I² 194) ‘lankyti moterį po mažo, nešti dovaną’ greičiausiai yra antrinės kilmės, su priesaga *-ėti* pasidarytas jau iš daiktavardžio *apgėlai* (ar *āpgėlės*, *apgėlos*); *apgėlėti* darybos motyvacijos požiūriu pirmiausia reiškia ‘dalyvauti apgėlų apeigose, lankytis apgėlais’: lankyti kūmą apgėlais = apgėlėti kūmą. Darybiškai galėtume palyginti taip pat antrinės kilmės (desubstantyvinius) veiksmazodžius *atleidúoti*, *-úoja*, *-avo* ‘dalyvauti atlaiduose’ (plg. *Kurgi buvote? – Nagi Jūžintuose atlaidavome* LKŽ I² 390) (: *atleidai*), *atmeiláuti*, *-áuja*, *-avo* ‘būti atmeilėse, per jas svečiuotis’ (LKŽ I² 401) (: *ātmeilės*, *ātmeilos*¹⁷).

Etnografės A. Vyšniauskaitės minimo fakto, kad Anykščių rajone apgėlai vadinti *apgelvomis* (kirtis nenurodytas)¹⁸, lingvistiniai šaltiniai nepatvirtina: LKŽ duomenimis, ši lytis nėra užfiksuota nei tarmėse, nei senuosiuose raštuose. Gal tai – tiesiog iškraipymas? Jeigu tai kokiu nors būdu leksikografams pro akis praslydusi autentiška forma, ją gal galima būtų aiškinti kaip turinčią įspraustinį *v*, pasitaikantį tarminėse formose (plg. *gelvuonỹs* šalia *geluonỹs* ir pan.)¹⁹. Tai gal galėtų būti ir perdirbinys iš **apgėlos*, *apgėlos*, atsiradęs dėl kokio žodžio su *v* įtakos. – Tokiu „pamėgdžiotu“ žo-

¹⁶ Kaip minėta, „Lietuvių etnografijos bruožuose“ (466) A. Vyšniauskaitės pasakyta, jog apie Kuktiškes gimdyvės aplankymas vadinamas *apgėlais*. Tiesa, tos pačios autorės vėliau rašytuose enciklopedijų straipsniuose jau vartojama lytis *apgėlai* (plg. VLE I 642 t., TLE I 85) – galbūt patikslinta, o gal tiesiog priderinta prie LKŽ ir DŽ teikiamų formų su *é*.

¹⁷ *Ātmeilės*, *atāmeilės*, *ātmeilos* – ‘toks povestuvinis paprotys, atgrąžtai’ (LKŽ I² 355, 401).

¹⁸ Plg. A. Vyšniauskaitė, Op. cit., 466.

¹⁹ Apie įspraustinį *v* tarmėse žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 198 t.

džiu, perdirbinio „prototipu“, gal galėtų būti, pavyzdžiui, *pageluvà* ‘pagėlai’ LKŽ IX 81 (pastarasis – iš *pageluō* ‘t.p.’, plg. *sesuvà* < *sesuō*, *akmuvà* < *akmuō*²⁰), *gelvà* ‘geluonis’ (LKŽ III 228), o gal net – suteikus kokią netikėtą motyvaciją – *galvà* (?) ar pan. Pagaliau neatmestina ir priesagos *-va* buvimo šiame žodyje galimybė: **apgel-va* (plg. *glėi-vos* ‘gleivės, gleimos’ (: *glieti*), *žer-và* ‘žarija’ (: *žėrti*), *nar-và* ‘bičių motinos laštelė’, ‘tam tikra kilpa’ (: *nėrti*), žr. S k a r d ž i u s ŽD 377 t. Tačiau, pabrėžiame, neaišku, ar lytis *apgelvos* tikrai autentiška.

Surinkti ir išsamiai aptarti absoliučiai visus apgėlų papročio sinoniminius pavadinimus nebuvo pagrindinis šio straipsnio tikslas. Pakeliui apžvelgsime tik pagrindinius (neišleisdami iš akių aplinkybės, kad tarmėse tų pavadinimų gali pasitaikyti ir daugiau). Žodžiu *radynos* Lietuvoje vienur vadinamas tik pats pagimdymo faktas, gimtuvės²¹ (plg. *Par Puočką radynos, reiks eit apgeluos* Dusetos, LKŽ XI 12), kitur – gimdyvės lankymo paprotys, apgėlai (žr. ten pat). Tai – aiškus slavizmas (žr. F r a e n k e l LEW 683), plg. br. *радзіны*, r. *родины* ‘gimtuvės; gimtųjų šventė’, dar plg. le. *urodziny* ‘gimimas’. Kaip liudija A. Bezenbergeris, *radynų* terminas, kaip moters ar gyvulio gimdymo šventės pavadinimas, dar XIX a. buvo žinomas ir Vakarų Lietuvoje, Šilutės apylinkėse²². Visi kiti čia minimi *apgėlū* sinonimai yra skirtingos motyvacijos dariniai, susiformavę lietuvių kalbos dirvoje. Antai Rytų Lietuvoje apgėlų papročiu pavadinoti vartojami žodžiai *patekylai*, *patekynos*, *patekėlai*, *patekai* LKŽ IX 610. Tai priesagų *-ylai*, *-ynos*, *-ėlai* ir galūnės *-ai* vediniai iš pamatinio veiksmožodžio *patekėti* (*pàteka*, *-ėjo*), be kitų reikšmių, turinčio ir reikšmę ‘pasitinkant išeiti kam priešais’, plg. *Dar tik svotuliai kieme sučežė[jo], è jau mergos tėvai išbėgo, juos patekėjo* (Paringys) LKŽ XV 1117. Tad *patekylai*, *patekynos*, *patekėlai* ir *patekai* motyvacijos požiūriu pirmiausia suvoktini kaip naujagimio „sutiktuvės“²³. Beje, įdomu, kad pamatinis veiksmožodis *patekėti*, be minėtosios reikšmės ‘pasitinkant išeiti kam priešais’, gali turėti ir su ja glaudžiai susijusią reikšmę ‘apdovanoti (pasitinkamą marčią)’: *Seniau ir linų grizte marčią patekėdavo; Neisiu veselijos: neturiu kuo marčios patekėt* (Salamiestis) LKŽ XV 1117. Tad *patekylai*, *patekynos*, *patekėlai* ir *patekai* kaip naujagimio „sutiktuvių“ ir gimdyvės aplankymo su dovanomis papročio pavadinimai turėtų būti visai suprantamos motyvacijos žodžiai.

Pietų Lietuvoje, Dzūkijoje, apgėlų papročiu pavadinoti daug kur vartojamas žodis *palankynos* LKŽ IX 239; DrskŽ 240. Tai – taip pat veiksmožodinis daiktavardis, su

²⁰ Dėl galūnės *-uva* kilmės iš *uo* žr. S k a r d ž i u s ŽD 381; taip pat plg. Z. Z i n k e v i č i u s, Op. cit., 256 t.

²¹ Plg. A. V y š n i a u s k a i t ė, Op. cit., 466.

²² A. B e z e n b e r g e r, Litauische Forschungen. Beiträge zur Kenntniss der Sprache und des Volkstumes der Litauer, Göttingen, 1882, 165; plg. A. V y š n i a u s k a i t ė, Op. cit., 466.

²³ Plg. K. Būgos siūlomą aiškinimą: „*patekylai* „kurie pateka (=išeina) patiktų“ (Tverečius)“ (B ū g a RR I 147, II 630).

priesaga -ynos pasidarytas iš priešdėlinio veiksmažodžio *palankýti* (*palañiko, palañkè*); motyvacijos požiūriu tai – gimdyvės ir naujagimio „aplankymas“.

Tokia tad *apgèlu*, darybinių-morfologinių šio žodžio variantų ir pagrindinių sinoniminių kalbamojo papročio pavadinimų byla. Apibendrinant galima pasakyti, kad *apgèlai*, *āpgèlès* ir *apgèlos* veikiausiai yra skirtingų galūnių vediniai iš priešdėlinio veiksmažodžio *apgèlti* (*āpgelia, apgèlè*) ‘apstoti skaudėti, gelti’; motyvacijos požiūriu jie aiškintini pirmiausia kaip „gimdymo gèlos (skausmų) ritualinės pabaigtuvės“ (plg. *ātgelès* ‘keleto dienų poilsis po gimdymo’, t. y. „gimdymo gèlos atslūgimas, pabaiga“) ir prisišlieja prie kitų ritualinių pabaigtuvių pavadinimų, su galūnėmis pasidarytų iš priešdėlinių veiksmažodžių, plg. *āpbangos* ‘pabaigtuvės, nuobaigos’, *āpminos* ‘mynės pabaigtuvių ritualas’, *āpkulos* ‘ritualinės kūlės pabaigtuvės’ ir pan. *Apgèlū* ir kt. siejimą su veiksmažodžiu *apgèlti* paremia ir *pagèlai* ‘drėgnas, šaltas, žvarbus oras; pašalimas’, taip pat giminiškas veiksmažodžiui *gèlti*, tik pasidarytas iš kita šio veiksmažodžio reikšme – ‘(iki skausmo) šalti’ – besiremiančio priešdėlinio veiksmažodžio *pagèlti*. Veiksmažodis *apgèlėti* (-ėja, -ėjo) ‘aplankyti pagimdžiusią moterį, nunešti dovanų’ (t. y. ‘apsilankyti apgèlais, dalyvauti apgèlų apeigose’) veikiausiai yra desubstantyvas, su priesaga -ėti pasidarytas iš daiktavardžio *apgèlai* (ar *āpgèlès, apgèlos*); darybos požiūriu plg. *atlaidúoti* ‘dalyvauti atlaiduose’ (: *atlaidai*) ar *atmeiláuti* ‘dalyvauti atmeilėse (sugražtuose)’ (: *ātmeilès, ātmeilos*).

LITH. *apgèlai, āpgèlès, apgèlos* ETC.

Summary

The ethnographic terms Lith. *apgèlai, āpgèlès, apgèlos* ‘a ritual visit to a woman that has given birth to a child, as well as the presents given and the refreshments offered on the occasion’ (LKŽ I² 194), up to now have not been discussed anywhere from the viewpoint of word-formation and origin. These words seem to be, in the author’s opinion, terms with various endings derived from the prefixed verb *apgèlti* (*āpgelia, apgèlè*). Concerning their semantic motivation, they are to be explained first as “ritual celebration of the end of birth pain (*gèlà*), as well as the presents given on the occasion” (cf. another related prefixal derivative *ātgelos* ‘a several days’ rest after child-birth’ (= ‘the recession, the end of the birth pain’) (: *atgèlti, atgèlè*) and belong with the other terms of ritual celebrating the completion of something, terms, which are derived from prefixal verbs by means of endings, cf. *āpbangos* ‘ritual feast celebrating the end of something’, *āpminos* ‘feast celebrating the completion of flax dressing’, *āpkulos* ‘feast celebrating the completion of the thrashing season’, etc. The linking of *apgèlai*, as well as other word-formative and morphological variants of this word to the verb *apgèlti* is also supported by the verbal noun *pagèlai* ‘a humid, cold, bitter weather; freezing’, also related to the verb *gèlti*, only derived from the prefixal verb *pagèlti* (*pagèlè*) based on another meaning of the verb – ‘to freeze (up to piercing pain)’.

The article discusses the oldest written sources of the ethnographic terms in question (these lists are complemented by 17th century manuscript dictionaries). The content of the *apgèlai* custom is

described on the basis of ethnographic data and written sources of the 17th and 18th cc., whereas the origins of the words *apgėlai*, *ãpgėlės*, and *apgėlos* are explained in the broad context of the word-formation system of the Lithuanian language. The origins and word-formative properties of the main synonymous terms for the custom *radėnos*, *patekėlai*, *patekėlai*, *patekėnos*, *patekai*, *palankėnos* are also discussed. The verb *apgėlėti* (*-ėja*, *-ėjo*) ‘to visit a woman recently confined, and to bring presents to her’ (LKŽ I² 194) represents, in the author’s opinion, a desubstantival verb, formed with the suffix *-ėti* from the noun *apgėlai* (or *ãpgėlės*, *apgėlos*); from the viewpoint of word-formative motivation this secondary verb means ‘to participate in the rite of *apgėlai*’, cf. also the desubstantival verbs *atlaiduoti* ‘take part in *atlaidai* (: *atlaidai* ‘a church festival of indulgence’), *atmeilauti* ‘take part in *ãtmeilės* (: *ãtmeilės* ‘a certain rite after marriage’).